

ԲԱՐՁՐԱԳՈՎԻՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ, ԱՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

B. SURF 1895

Տարեկան 10 ֆր. տվյալ - 4 դր.:
Վեցամսյա՞ 6 ֆր. տվյալ - 2 դր. 50 կ.:
Մէկ թիւ կ'արժէ 1 ֆր. - 50 կուպ.:

P h i l i p p i s

ՊՐՈՊՐԵՍԿՐԻ

ԳՐԱԿԱՆ

Ա. ԽԱՐԵՆՈՑԻ ԷՍՏ ՊՐՈ ՊՐՈՖ. Ն. ՄՈՒԻԿ

Նանունի Պատմոթեան
բնագիրը՝ մեզ հա-
սել է միան մի,
այն էլ լաւ չպա-
հուած ձեռազրի
մէջ։ Արև երեք
Հրասարակու-
թիւնը, որոնցից
երկրորդը, իսկա-
պէս առաջինի ար-

Նական են թողնում։ Բնագիրն ոչ միայն տեղ
տեղ աղճատուած, այլ եւ թէրի է, սակայն
եւ այնպէս կարելի է այդ բնագործ մասամբ
ուզըլ մի քանի խեղաթիւրութիւններ եւ կա-
պակցութեան շնորհիւ լրացնել պահասաւոր
տեղեր։

Խբրեւ օրինակ, բաւական է ցցց տալ
միան մի, ինքն ըստ ներեան հետապնդի հետո:
Նախապէս աղարարաբերգի ընթերցպին, որ ար-
դէն անշնուռէ Արցակուրի պատմութեան,
Անանուռն արաբէ է սկսում:

Այս ու ի Դամակիոս ասենք դնացեալ զՄարպ-
սեակին զընթածինն Արբահամու փախտական
Եւալ կից յասահակյ, եւ եկեալ բնակեցաւ
առ ոսամբ երկուց մբանցն որ Հային Հանդէպ
մէծի գաշտին Արայի յԱրագած կատար եւ ի
Գեղ յեառն : ո

ԱՅ. “Եւ անուանէ զլերինս յանուն իւր. որում ազատ կոչեն եւ լեառն:”

լթ. “Եւ լինի նորա երեք որդիկի, Փառոս
նա է Նշիազար, եւ Փառոսա՝ Կունեն զտեղի բնա-
կոթեանն, եւ Փառակնան դաշտ որդւոց եւ ար-
շաւանաց նոցին, որ խառնին յազգ Արամենակայս:”

Ապագասմբութիւն Պարհետաց որ Եղիշ է յարա
ժամանակին:

1 Ծանդոց, 15, 2 և 26, 6. Աստուածակի լրասակի բառի փոխարեն, գործ է ածուած Մարսեակի. շահան տառերից առաջ ը աւելացնելը ստվրական է Հայոց լեզուի մեջ:

Խ. “Եւ եղեւ յետ մահուան Աղէքսան-
դրու կայսեր Մակեդոնացւոց, ծառայեցին Պար-
թևեր Մակեդոնացւոց ամս ԿԱ. (61):”

Ապա Տէնինակը պատմումէ, թէ նէչաէս
զարթեւները իշխանութիւն ձնոր բերին, Խոչ-
պէս նրանցից ծագեց Արջակունեաց Հարաստո-
թիւնը: Բայց թէ նէշ յարաբերութիւն կոյ
Արքահամի աղախնի փախստեան եւ Արջակու-
նիների ծագման պատմութեան մէջ, բնադիրը
խոյն չի պարզված, մաս մեզ միջոց է տարիս
լուծեւու այդ առեղծուածը: Միան գնենք, որ
Տէսեւեալ Եւ լինին նորոս երկը դրէիք, Փա-
սուսի, եւն Նախադասութիւնից յետոց, անորոշ
է Թօնուում միւս երկու որդիները, պատմու-
թիւնն ընդհատուում եւ յանկած երեւան
են գալիս Պարթեւները: Պատմուիր աւել-՝ Գ
որու՞ Փասուսին սերունդը խառնին յազզ
Արամենակայ, Տէսեւապէս պէտք է են-
թաղրել, որ այս բացայաց պակասաւոր
տեղուամ երբեմն խօսուել է միւս երկու որ-
դիների մասին եւ նրանց կամ նրանցից մի-
նին Պարթեւներին, Արջակունիներին, մատե-
ցնող բաներ է պատմուելիս նզել: Մէկ խօսուր
պրէսու զի կարելի լինին բացատրել: Թէ նուն-
Արքահամի աղախնի փխալլազը երեւան է գա-
լիս Արջակունիների պատմութեան Տէնց սկզբ-
րում, պէտք է ընդունել, որ Արջակունիները,
պատմագրի նորանշան կարծիքով, նրան ազգա-
կից են եղել: Եւ յիրաւի, Հայ պատմագրներից
մի քանիսը այդ տարօրինակ կարծիքին են եղել:
Մ. Խորենացին գիտէ այդ աւանդութիւնն եւ
Հարդրուտիւն է մեզ Սակայն մանաւանանութիւն-
նին եւ քարքարութիւն կայ: Խորե-
նացին Մասսակ աղախնի փխարեն Քենուորա
Հարձն է գնում, քայց եւ այնպէս աւանդու-
թեան ծուծը միւսնցն է մնում, — Արջակու-
նիներն Արքահամից սերած Համարել: Եւ շատ
Հաւանական է որ Ընանոնի վերցիշեալ կէտն
էլ այդ աւանդութեան մասին պատմելինին:

Ա. Կարպիքը առաջ է բերում Արջակու-
նիների ծագման մասին Խորենացոց աւանդածը,
եւ շայերը, որ Խորենացին շատ անկամ հաւ-
ասատացնում է, որ իր Պատմութեան մէջ մր-
այն կրիուում է որդիների ասանենքը, այն ա-
մանանիք քննադաշտ առնում, Թէ Արջակու-
նիների Արքահամից յառաջնալու աւանդու-
թիւնը Խորենացոց առաջ ոչ ք է միշել: Բայց
նախ, խցէս խօյն տեսանք, շատ հաւանական
է, որ Անանունը գիտենար այդ աւանդութիւնը
կայ պատմագրից Խորենացոց առաջ է:

երկրորդ, իր գեղանամուխ ենք լինում մի գործի, համզաւած լինելով՝ որ հնագերորդ գարը դրական-պատմական նիւթերը մեզ նցն գարի պատմագրից աւելի ճիշտ եւ աւելի լաւ են յայտնի, դժուար է յուալ, թէ կարող ենք պարզիլ ձևաբառներն ը. Ա. Կարիքէր, այդպէս համզուած, թ. Խորենացու է համուռմ այդ աւանդութեան հնարող եւ այն էլ նպատակնի. բայց բարձ նրանումն է՝ որ նցն խորենացուն Արքայամիջ է սերել աւալիս եւ բարդրատունիներին, որոնց փառքի համար, իր, պատրաստում էր իւր չափ ապամութիւնը, եւ մինչեւ բարդառանիների նախամայր համարումն Սառա բարեպաշտ եւ օրինաւոր կիւր, Արշակունիներին յառաջանումէ, Քետուրա հարցից: Չյնդուներով՝ որ Խորենացին կարող էր Արշակունիներին մի հասարակ աղախնից յառաջացած լինելով առած լինել իրենից առաջ դրականութեան մէջ արդէն մտած աւանդութիւնից, իսկ բարիքէր շտապումէ ինդիր յարցանեւ, թէ երբ կարող էր յաալանալ Արշակունիներին ստորապնոց եւ Բագրատունիներին բարձրացնող այսինքն մի աւանդութիւն: Պարզ է որ երբ Արշակունիներն արգէն հին հարերի իշտատակները կը կազմէն, եւ Բագրատունիները թագաւորութեան հանելու ձկութելը կը սկսէն տածել: Սակայն Կարիքէր չի վորում որոշապէս անուանել այդ դարը, բայց նրա վարդեմական ապացուցութիւնը ընտրութիւնը է. ը. Գոյցէ եւ թ. գարերի վայ է ձգում: Բայց կրնումնեց, Անանունի վերօյիշեալ աեղոց ջրումէ այդ աւանդութիւնն աւելի յետին ժամանակում կազմուելու մասն ամեն, նցն իսկ սրամիտ ապացուցուներ, եթէ, ի հարէի, մեր տուածից տարբեր մի շնորհ աւելի բաւականաց ցոյցի բացատրութիւն չըստի այդ կառուին: Բայց Անանունի ամենից հետաքրիիք եւ ամենից աւելի դժուար հասկանալի մասը ներածութիւնն է, որ լաւ ըլլունիքու համար պէտք է լաւ գիտենա ամսութիւն սովորականութիւնու:

ε Φίρικ φωνησανθήτι, ορ Κυρρήστηρον Σ. Ιωάννησιν
πουν θεωρητηρ φωνασθερ αγδαμέτι ζωωανθεια. Ζωωανθειαζ
δηλον θεωρητηριανθερ απωλανθεια. Επιμάκιν, ορθική, αγι
χριστογέννη ζωωανθειρ “θεωρητηριανθερ αγδαγ ή εθν
ετην” (φ. α.). Ζωωανθειανθερ δικαιονθειρ ζωωανθερ ψριθει.
(γη 52) — la citation biblique faite par Moïse est inexacte.
Nulle part on ne trouve dans l'Ancien Testament le
passage: Des rois des nations sortiront de toi!
Mais le prophète déclare que Dieu (dès l'origine) a été “ψωμόνος”
et que Dieu a été “ψωμόνος ιερούλανθειρ ζωωανθειανθερ” (ο. Θ. Τριτη)
δηλον θεωρητηριανθερ απωλανθειρ δικαιονθειρ ζωωανθειρ. Ζωωανθειρ
επιν ορ. ορθική ζωωανθειρ ζωωανθειρ δικαιονθειρ ο. Θ. Επιν
πουν θεωρητηρ ζωωανθειρ αγδαγ δικαιονθειρ, οθική ορ. πουν,
πουν θεωρητηριανθειρ (μετ. πορ. βρ. 3) ζωητη έ. οθική, “dans
le seul exemplar, avec complétion. Gen. XVII. 6.

Սա բաժանուում է երկուսի, առաջնուում, Զ.—Ա., տունը¹, պատմուումէ սեան գտնելոց մինչեւ Արշակունիների երեալը, լիդոների խառնական պատմութիւնից անմիջապէ յեւաց յառաջ է բերուում Հայ նահատեսների՝ Ճորի կայզանց, ազգարանութիւնը, Հայկից մինչեւ Արմենակ (Է.—Թ). Ետք տասերկու աներուում առասպելական ձեւերով Նկարագրուումէ՝ “քաջին Հայկայ ընդ Տիհանին Բելսյ, պատերազմի շետեւան գլխաներում (ԻԳ.—ԼԲ) պատմուումէ թէ ինչպէս յաղթող Հայկը իւր ընդունիները բնակեցնուում Հայաստան եւ ինչ յաջորդներ է ունենուում մինչեւ Արա Գեղեցիկը՝ Համբամի եւ Արա Գեղեցիկը վեպը բռնուում հնգ տուն, (ԻԲ.—ԼԲ). որին հետեւումն գարձեալ ազգարանական տեղեկութիւններ, որոց մէջ հետաքրիր է Բարբառունեացը. (Դ.՝ ԻԳ): Վերջնն է. Թուուում խօսուում է Հայուի մինչեւ Արշակունեաց Հարսուութեանը, Բարելնացաններին, Մեծացիներին, Աղքասանդր Մեծին եւ Մակեդոնական Հարսուութեան փոփոխակի Հավատակելու մասին: Ընդհանրապէս այս առաջնի կեսը Հայ նահատեսների ազգարանական միավուսակ է, Հայկ նահատեսաց սկսած, որի մէջ կայ առասպելական ձեւերով պատմուած երկու միջավագ. ա. “Պատերազմ քաջին Հայկայ ընդ Տիհանին Բելսյ, եւ թ. Համբամի վեպը: Մինչեւ անդամ Ասուուց, Բարելացաց, Մեծացաց եւ Մակեդոնական Հարսուութեան փոփոխակի սիրազետաթիւնների մասին թեթեակի կերպով է աւանդուում եւ այն էլ վերջուն, որպէս երկրորդ կիս Ներածութիւն, որ նոյն սիկ Անանունի տեսակէտով՝ պարունակուումէ բռն պատմութիւնը: Այս Ներածութիւնից առանձին ուշադրութեան արդամի է ԼԶ. տունը, որ ասուումէ.

“Եւ ծովայեցին Մակեդոնացւոց մինչեւ ցապտամրութիւն Պարթեւաց եւ Մակեդոնացւոց, եւ ցհամբարձում Արշակունեաց թագաւորութեանն Քանզի զոյն Ճառէ ժամանակադիրն՝ այդպէս, որպէս առաջնորդ:

Ո՞ւ այդ “ժամանակադիրն” Հանգուցեալ Պատկանեան Նկատել է թէ յայտնի չէ թէ այս Նեղմանակը կամ արձանագրութիւնն է ժամանակադրի մասին է խօսում. (Թարգմ. Եր. 173, 17): Սակայն Ներածութիւնը ինչպէս կը տեսնենք փարատուումէ այդ տարակուսանքը: Երկորդ էլեւ (Ա.՝ ՚ԾԱ) պատմուումէ Արշակու-

նիների, Նրանց ծագման եւ երեւան գալու մասին: Այս պատմական մասը զուրկ չէ ժամանակադրութիւնից. այսպէս յիշուումն Սելեւկիոս Կիպրանուրի, Անտիոքոս Սովուերի, Անտիոքոս Թէսու, — որին մինչեւ Արշակունիները ծագուում Պարթեւները եւ սրանց հետ, կարելի է ենթացլիւ, Հայերն ու ուրիշ ազգեր — Մեծ եւ Փաքը Արշակների թագաւորութեան տարիները: Այս մասում ժամանակագրական տեղեկութիւնների հետ յառաջ է բերուում եւ թագաւորների պատմութիւնը, որով հազմուում “զամն եւ զաւուրս հնիսք թագաւորացն”, հեղինակի կարծիքով՝ թագաւորացն Պարթեւաց եւ Հայոց: Ներածութիւնը լաւ հասալու համար անհրաժեշտ էր պարզել, որ յիշատակագրի երկրորդ կիսում ունիմք Պարթեւաց եւ Հայոց հնիսք թագաւորների պատմութիւնն ու ժամանակագրութիւնը: Արշակ Առաջինի չորս ժամանակների մասին պատմուում (ԾԱ) Ընանունը նորից երեւան է գալիս:

Անդունու դրուած են Պարթեւ եւ Հայ Արշակունիների ժամանակագրական երկու աղևսակի, մինչեւ Գ. դարու վերջը: Բայց դառնակը ներածութեան որ ինչպէս երեւուում է, սկզբից բայ է թողնուած:

Ա. “Եւ եղեւ ոչ ի կամայական պիտոցից վարժ խուզակի զննասարագրել՝ ժամանակ եւ զնախնի քաջաց ձեռնարկելով դրում վեպասանութիւնն, զնին յիշատակել զառասպելս, եւ ի նոյն շարագրելով ասացից զառ ի յապայն եղելոյ, եւ ցոյցից համառօտիք զարգեցաց ժամանակաց զաղեցից վերաբերեթեան զամն եւ զաւուրս հնիսք թագաւորացն յիշատակելով”:

Բ. “Անգ Հայելով ի մասեանն Մարաբայ փիխսափից Սծուրլացւոց, զոր եգիս դրում ալ ի վերայ արձանի ի Սծրին քաղաքի յապարանն Սանատորուկ արքայի հանգէւ զրան արքունական տաճարին, ծածկեալ յաւերածի արքունական կայենիցն”:

Գ. “Քանզի զիււն տաճարին այնորին ինդրեալ ի գուռն արքային արքային արքայի հանգէւ զրան արձանագրին դրոշմալ ի վերայ արձանի ի սկզբին քաղաքի յապարանն Սանատորուկ արքայի հանգէւ զրան արքունական տաճարին, ծածկեալ յաւերածի արքունական կայենիցն”:

1. “Համապարբերութեան բառը հանդ. Զ. Պ. Պատկանական կարգանձիւ է լաւ որպէտիւ (Խթ. Ան. Արքու, ուս. Ծօնա. Ըս. 1862, եր. 1.) ինչ Ֆեթթու ու զողութիւն անապետիւթեան (Պար. Արաւ. եր. 2, 1) առաջն պար երացարագրութիւնն է, եւ քառական կամ քառական է, որ քահետակ երկու քառական մը ինչի զոյն, տառեց յուսիք, եւ պականական նենթարան որպէտիւն, մեռագրների մէջ յանակ պատահուուն ու փոխարէն ու սահազ մեր յետապահուում Մշտանայ փոխարէն գրուած է Մըժանայ (Խթ. Ան. Ար. եր. 9):”

1. Պատահագար եղան հրատարակութիւնների մէջ աները էն համարագրուած:

զուսարք հիմք նոտարուց և պայմանագրութեամբ գոր իմ գտեալ ի
յունարկէն զպրոթեամբ, զոր իմ գտեալ ի
Միջադ ետո ի նորին աշակերտացն, կամեցայ ձեղ զորոցակարդ եւ:

Դ. Ք. Քանի պատ ուներ վիրաբին պատ-
պէս. Ես Ավանդություն քիչ էրեւ ի վեց որ-
յակա այսոքի հոգի յեռացի զար ուղարձ նիստ-
որոց Հայոց հրամանու ծիծն Տըդուոյ ուղա-
ի գունու պատուի:

Եւ. “զոր վիոքը մի եւ ապա յիւրում տեղ-
ւո՞ն տեսցես զպատճէնն։”

"Բայց ես նախ (քանի արձանագրութեան անցնելը) առաջն զվարս յանձն որոց եւ յարեց այս սիսայց ասել ։ Նախ զնամնեացն պատմութիւնս՝ առաջի եղեւ սկիզբն ամենայն երկրի շենուածոց լըմանց. եւ անտի ի սոյն պատուատելը յ աւելել զդրուցակարգութեան վէպս հսկայազննց եւ զառապէլը ունայնս անհանձ ճար զաւրացն, եւ այն։"

Այս յատաշ բերած հատածից երեւ-
ումէ որ մեր յիշատակագրութիւնը ամբողջովին
չի պատկանում ոչ Մարտաբախն, ոչ Ադամին,
գեղարին եւ ոչ առաջին դեմքով խօսող Անանու-
մին: Յիշելով յիշատակագրի բովադակու-
թիւնը որ նախապէտ դժեցինք, կարող Ներ-
քայլ առ քայլ հետեւիլ ներածութեան ամե-
նահետաքրքիր կէտերին եւ Անանունի Համե-
մատ կազմէլ մեր յիշատակագրի յատաշնալու-
հետեւեալ պատմութիւնը սկզբում Ադամին-
գ եղոյ մի ինչ որ քաղն Տրդատայ Հրամանով
գրում մի վիմի վերայ թագաւորների պատմու-
թիւնը, թագաւորների այս պատմութիւնը յու-
նարէն դպրութեամբ գտնուում է Սահա-
տրուկի պապանափի պեղման ժամանակ, եւ ըն-
կումէ Մըծուրնացի (Մծնացի) Մարտաբա վի-
լիսոփայի ձեռքը. այս վիհիսոփան գտնուում
այդ պատմութիւնը ոչ մէ պարելով այն, ինչ-
պէս մի ցւուն խոզգրիւ, այլ պատմահամբ
Պարսից գրան սիւն է Հարկանոր եղել եւ ա-
պատակով Սահատրուկի պապանափի աւերակ-
ներն պեղել են եւ անսպասելի կերպով գտել-
յիշեալ արձանագրութիւնը. եւ իմ հարծիքով
այս մասին է անհարդում յիշատակագրի պատմի-
մութ նախադատութիւնը, մէ առ եղեւ ոչ կամայական պիտոյից վարժ խուզափի զանսա-
րագրել ժամանակ:;

Յետոյ Անանունը ձեռք է բերում այդ
պատմական թանգագին արձանագրութիւնը՝
Միջադեպում, Մարաբայի աշակերտաներից. սա
պարունակումէր “ամք եւ աւուրզ, (այսինքն

պատմութիւն) հետ թագաւորացն Հայոց եւ
Պարթևեացն, եւ Նրա խորագիրն էր՝ “Անք ա-
ռաջն թագաւորացն Հայոց:” Անառունը վճռեց
վերապատմել այն, եւ այդ բաւական չհամա-
րելով նախարարք էր մի քանի բան. “Փարք
մի եւ ապա, յիւրաում տեղուն տեսնց զպատ-
ճէնն” ասում է Անանունը. եւ գծուար չպարել
ենթագրուած արձանագրութիւնը, որ պարու-
նակում էր պարթեաց եւ Հայոց հինգ թա-
գաւորների Պատմութիւնը: Յայսին է, որ յի-
շատակադրի երկրորդ կեսը նուիրուած է այս
նիւթին, բացի գրանից, ձեռնարկելով երկրորդ
կիսին, այսինքն արձանագրութեան պատմէնին,
Անանուն, ինչպէս տեսակը, մի անգամ եւս յի-
շեցնում է, որ այդ իրեն չի պատկանում, նա
անունանում է աղբյուրը՝ ասելով. “Քանզի զայն
(զթագաւորութիւնն Արշակունեաց) ճառէ ժա-
մանակադրին՝ այսպէս, որպէս ատալիդ կայ:”
Ճետեապէս այն “Ժամանակադրին,” Տամարի
եղուսն է, Մարտապայի եւ Նրա աշակերտների
միջջով. Անանունի ձեռքն ընկած պատմական
արձանագրութեան հեղինակը: Ինչ ենք տես-
նում: Անանունը Արշակունիներին առանց այլեւ-
այլութեան Հայոց առաջնորդ թագաւորներ է հա-
մարում, որ պարզ երեւումէ Ագաթանգեղոսի
արձանագրութեան խորագրից: Մեր այս Անա-
նունին բօլորովովն անյայս են Հայկագետն հարը-
տութեամբ թագաւորներն, որոնց մինի անունը
միայն: Խորենացուն անապատմելի ոգեւորու-
թիւն է ազգում. մինչեւ Արշակունիները Անա-
նունը ճանաւում է Հայերին որպէս բարեկա-
ցիներին, ՄԵացուց եւ Մակեդոնացներին են-
թակայ եւ ոչ ազգային թագաւորների առաջ-
նորդութեամբ յամիող մի ժողովուրդ, երբ
խորենացին կը ցանկար աշխարհ գալ, որպէս
զի իւր հարազատ թագաւորների տեսութեամբ
իշաբաժանաբ:

(Հայունակելիք:) ԹԱՐԳՄ. Ե. ԼԱՂԱՅԵՎԻ:

68

Ա Ւ Ղ Ե Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ԱԵՒ ՖԱՎՈՒ Ի-ՄԻՒՍԿԱՆ ԵԶԵՒՔԸ
ԺԷ.

Մասունքներ

¶ የወጪናይ ንጉሴ እንዲያስቀበባሁም ዳሆነ ቁጥረሚቻል መሆኑ
በዚህን አገልግሎት ዘመን ተከተለው እና ቀንቃዎች አገልግሎቶች
በዚህን መካፅ፣ የወጪናይም ለዚህን የወጪናይም ተከተለው ይጠና
በዚህን መካፅ የወጪናይም ለዚህን የወጪናይም ተከተለው ይጠና